

Izdavač/Publisher

Zaklada »Marija De Mattias«, Tuškanac 56, 10 000 Zagreb, Hrvatska

Za izdavača/For publisher

s. Cecilija Milković

Uredničko vijeće/Editorial Board

Marko Buljevac

Ivan Leutar

Ana Štambuk

Barbara W. Shank

Zdravka Leutar

Glavna urednica/Editor-in-Chief

Zdravka Leutar

Recenzenti/Reviewers

Prof. dr. sc. Iko Skoko

Prof. dr. sc. Zoran Šućur

Lektori/Proofreaders

Dubravka Marđetko, prof. (hrvatski jezik)

Ivana Krencer, prof. (engleski jezik)

Tajnica/Secretary

Dubravka Marđetko, prof.

Grafička priprema/Cover design

Krešimir Pleić, akademski slikar

Tisak/Print

Denona d.o.o., 10 000 Zagreb, Hrvatska

Naklada/Tirage

300 komada/copies

ISBN 978-953-56322-1-4

CIP zapis dostupan u računalnome katalogu

Nacionalne sveučilišne knjižnice u Zagrebu

pod brojem 781217

Objavlivanju knjige pomogli su:

Porticus Düsseldorf GmbH, Njemačka

Ured za ljudska prava Vlade Republike Hrvatske

Zaklada »Marija De Mattias«, Zagreb, Hrvatska

Filozofski fakultet Sveučilišta u Mostaru, Bosna i Hercegovina

ZBORNİK RADOVA

PROCEEDINGS

Međunarodne znanstvene konferencije

»Socijalni rad i borba protiv siromaštva i socijalne isključenosti – profesionalna usmjerenost zaštiti i promicanju ljudskih prava«,

Filozofski fakultet Mostar,

Bosna i Hercegovina, 20. - 23. listopada 2010. godine

International Scientific Conference

»Social Work and Fight against Poverty and Social Exclusion – Professional Dedication to the Protection and Promotion of Human Rights«,

Faculty of Humanities and Social Sciences, Mostar,

Bosnia and Herzegovina, 20 – 23 October 2010

Urednica:

Prof. dr. sc. Zdravka Leutar

Zagreb, 2011.

Summary

SOME ASPECTS OF QUALITY OF LIFE EMPLOYED MOTHERS OF PRESCHOOL CHILDREN

Gordana Berc Department of Social Work, Faculty of Law, University of Zagreb
Zagreb, Croatia**Slavica Blažeka Kokorić**Department of Social Work, Faculty of Law, University of Zagreb
Zagreb, Croatia

The paper is focused on different aspects of quality of life employed mothers of preschool children. In the research participated 396 mothers whose children attend kindergarten and therefore survey is conducted into 22 kindergartens in Zagreb City. The goal of the research was to confirm differences in quality of life of employed mothers depending on their age, level of education and number of children. The quality of life was explained through: (1) characteristics of job and work role (job insecurity, job satisfaction, technical job conditions, amount of monthly salary, daily working hours, shift work, steady work), (2) family life satisfaction, (3) life satisfaction, (4) assessment of personal health. The results show that higher educated mothers in comparison with lower educated mothers are in significantly better position in terms of their work role because they have higher incomes, less shift work, higher job satisfaction, better job conditions and more steady work. In addition, higher educated mothers assess significantly better their health condition and higher life satisfaction in comparison with secondary-school educated mothers. Differences by age show that mothers in early adulthood more often have unsteady job, lower monthly salaries and more often work in shifts in relation to mothers in middle adulthood. Depending on number of children in family significant differences are confirmed only by criteria of family satisfaction and life satisfaction, where mothers with one child report significantly lower life and family satisfaction in relation to mothers with two, three and more children. The results of the regression analyze showed that based on personal features and characteristics of family and work role is possible to explain even 67,1 % of the variance of life satisfaction of employed mothers of preschool children.

Key words: employed mothers, work and family role, quality of life

Pozakonjenje izvanbračne djece uslijed ratnih okolnosti – naredba hrvatskog bana iz 1917.

MIRELA KREŠIĆ*Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu
Zagreb, Hrvatska**Izvorni znanstveni rad**

Pravni položaj djece na području Kraljevine Hrvatske i Slavonije bio je uređen Općim građanskim zakonom (1853. - 1946.). Zakon je razlikovao djecu rođenu u braku i izvan braka, pri čemu su izvanbračna djeca bila isključena od prava obitelji i rodbine. Manjkav pravni položaj izvanbračne djece mogao se poboljšati putem instituta pozakonjenja, slijedom čega su djeca stjecala bračni status s odgovarajućim pravima. Uslijed Prvog svjetskog rata pojavila se ratna siročad, odnosno djeca bez roditelja, u pravilu bez oca koji je poginuo ili nestao u ratu. Ratna siročad, koja je istovremeno bila obilježena izvanbračnim rođenjem, imala je posebno težak društveni i pravni položaj. Pozakonjenje milošću vladara propisano banskom naredbom iz 1917. godine bilo je predviđeno za izvanbračnu djecu čiji su očevi poginuli u ratu ili uslijed ratnih zbivanja, ako je bilo dokazano da je otac imao namjeru oženiti majku svojeg djeteta ili je imao namjeru s djetetom postupiti kao s bračnim djetetom. Pritom je ipak trebalo voditi računa da se ne šteti interesima bračne djece poginulog vojnika, odnosno da protiv pozakonjenja ne postoje nikakvi prigovori sa stajališta tzv. javne ćudorednosti. Učinak pozakonjenja uključivao je i stjecanje zakonskog nasljednog prava.

Ključne riječi: izvanbračna djeca, pozakonjenje, zakonsko nasljedno pravo, Opći građanski zakonik, Prvi svjetski rat, Kraljevina Hrvatska i Slavonija

* Mirela Krešić, Pravni fakultet, Trg maršala Tita, 10 000 Zagreb, Hrvatska, mkresic2002@yahoo.com

UVOD

Ratovi uzrokuju veliku smrtnost stanovništva, vojnog i civilnog, utječu na smanjenje nataliteta i povod su značajnim migracijama stanovništva.¹ U prvoj polovici 20. stoljeća izbila su dva rata koja su imala obilježja svjetskih ratova. Premda su ratne operacije Prvog svjetskog rata u većoj mjeri zaobišle hrvatski teritorij, rat je za sobom odnio brojne žrtve. Posredne žrtve rata bila su ratna siročad ostala bez jednog ili oba roditelja. Među njima su se izdvajala djeca koja su, osim kao ratna siročad, bila obilježena i činjenicom izvanbračnog rođenja, što je uvelike otežavalo njihov društveni i pravni položaj. Očitu socijalnu isključenost te djece na hrvatsko - slavonskom području nastojalo se riješiti putem instituta pozakonjenja milošću vladara kojim se pružala mogućnost integriranja izvanbračne djece poginulih hrvatskih vojnika, ali i njihovih majki, kao ranjivog i ugroženog dijela populacije u društvenu svakodnevicu.

PRVI SVJETSKI RAT (1914. - 1918.)

Prvom svjetskom ratu je prethodilo relativno dugo razdoblje mira i kontroliranih ratova na europskom tlu, praćeno iznimnim tehničkim napretkom i širenjem različitih liberalnih i demokratskih ideja i ustanova. Ratna je buktinja ipak titrala nad glavama velikih sila i bilo je samo pitanje koji će događaj i kada dati povod pokretanju europskih vojski. Političko suparništvo velesila: Francuske, Velike Britanije i Njemačke te Rusije i Austro - Ugarske, pratili su i sukobi njihovih gospodarskih i financijskih interesa. Uzroke rata se stoga može tražiti u sukobu francusko - britanskog i njemačkog kapitala u osvajanju međunarodnog tržišta, u pomorskom suparništvu Velike Britanije i Njemačke te interesnom suparništvu Austro - Ugarske i Rusije na području Balkana.

U više navrata su prije 1914. godine bili izbjegnuti sukobi širih razmjera. Možda najizgledniji povod ratu mogla je biti aneksijska kriza 1908. godine, potaknuta Austro - Ugarskim pripajanjem Bosne i Hercegovine. Već mobilizirana austro - ugarska vojska povukla se s granice sa Srbijom, nakon što su, pod njemačkim pritiskom, tijekom 1909. godine Rusija i Srbija, a potom i ostale svjetske sile, priznale aneksiju. Balkanski prostor se, izbijanjem dvaju balkanskih ratova (1912. - 1913.), ipak pokazao »burem baruta«, a u njima su Srbija, Bugarska, Grčka, Crna Gora i Rumunjska prisvojile europski dio Osmanskog Carstva (Renouvin, 2008.). Dok su u ovom sukobu, posredovanjem u mirovnim pregovorima, velike sile uspjele izbjeći vlastiti vojni angažman, jedan je drugi događaj na Balkanu pružio povod očekivanom velikom svjetskom sukobu. Pucanj u austro - ugarskog prijestolonasljednika, nadvojvodu Franju Ferdinanda, u Sarajevu 28. lipnja 1914. godine, pokrenuo je rat za koji su vojni stručnjaci predviđali da će »uz postojeći razvoj moderne vojne znanosti i tehnologije biti završen u roku od nekoliko mjeseci« (Haselsteiner,

¹ Članak je izrađen u sklopu znanstvenoistraživačkog projekta *Hrvatska pravna kultura u europskom kontekstu: tradicija i modernizacija* voditelja prof. dr. sc. Dalibora Čepula koji financira Ministarstvo znanosti, obrazovanja i športa Republike Hrvatske.

1997., str. 207). Međutim, započeo je rat dotad neslučenih razmjera koji je uzrokovao velike ljudske i materijalne gubitke i uvelike izmijenio političku sliku Europe.

KRALJEVINA HRVATSKA I SLAVONIJA U VRIJEME PRVOG SVJETSKOG RATA

Kraljevina Hrvatska i Slavonija se uoči rata nalazila u državnom uređenju ustrojenom Austro - ugarskom (1867.) i Hrvatsko - ugarskom nagodbom (1868.). Nagodbeno uređenje je Kraljevini jamčilo autonomiju ograničenu na unutrašnju upravu, bogoštovlje i nastavu te pravosuđe, za koje su bili nadležni Hrvatski sabor i Zemaljska vlada, na čelu s banom. Politička nestabilnost u kojoj se Kraljevina našla početkom stoljeća velikim je dijelom bila odraz pacifikacije hrvatske političke scene koju je dvadeset godina prije provodio ban Khuen Hédérvary (1883. - 1903.) i koja je 1912. godine dovela do uvođenja neustavnog stanja (komesarijata). Do ponovnog sazivanja Hrvatskog sabora došlo je 1913. godine kada je na izborima većinu osvojila Hrvatsko-srpska koalicija, koja je bila vodeća politička stranka do 1918. godine i raspada Austro-Ugarske te stvaranja Države Slovenaca, Hrvata i Srba (Država SHS) u listopadu, odnosno Kraljevstva Srba, Hrvata i Slovenaca (Kraljevstvo SHS) u prosincu iste godine.

Prvi ratni dani u ljetu 1914. godine prekinuli su dotadašnji način života, iako u početku nije sve izgledalo tako loše. Prema riječima Horvata ratno je blještavilo u Zagrebu »zasilijepilo mnoge kao kazališna ferija. Vojničke koračnice šire zarazu i sve stupa uz njihove zvukove. Ritmu grada daje zamah i neočekivani priljev novca; velike plaće s ratnim doplatcima, pripomoći ženama ratnika i ljudi počinju uživati život – rat je, ne znamo što će biti sutra!« (Horvat, 1964., str. 48). No, vrlo brzo su počeli stizati prvi ranjenici i vijesti o ratnim strahotama koje su vojnici proživljavali. Broj poginulih je rastao takvom brzinom da su se u dnevnom tisku, koji je bio pod vojnom i političkom cenzurom, prestale objavljivati vijesti o poginulima kako stanovništvo ne bi zapalo u depresiju (Bulić, 2007.).² Relativno stabilna gospodarska situacija u Kraljevini počela se pogoršavati 1916. godine, kada su uslijed ratnog gospodarstva troškovi života porasli. Ipak se još uvijek moglo pristojno živjeti, za razliku od hrvatskih krajeva austrijskog dijela Monarhije (Istre i Dalmacije) i Bosne i Hercegovine, u kojima je vladala glad i pothranjenost stanovništva.³

² Na istočnom bojištu je preko 200 000 vojnika iz južnoslavenskih zemalja Austro-Ugarske završilo u zarobljeništvu. O sudbini njemačkih i austrougarskih zarobljenika u ruskom zarobljeništvu snimljen je 1917. film »Der Knute entflohen« čije je prikazivanje u Hrvatskoj i Slavoniji 1918. bilo zabranjeno zbog prizora vojničkih patnji i stradanja (Hrvatski državni arhiv (dalje: HDA). Fond Zemaljska vlada, Odjel za unutarnje poslove (1869-1921), (dalje: UOVZ), sign. 79., kut. 85.

³ Poseban problem Austro-Ugarske u razdoblju 1914.-1918. predstavljala je nabava hrane za civilno stanovništvo i vojsku. Poteškoće koje su se javljale izazivale su sukob između vojnih i civilnih vlasti, ali i vlasti iz austrijskog odnosno ugarskog dijela Monarhije. Sukob na relaciji Beč – Budimpešta u pogledu opskrbe doveo je do toga da je »skoro neovisno od ratnih događanja i međunarodne situacije, opskrba vojske i civilnog stanovništva postala pitanjem opstanka Austro-Ugarske« (Haselsteiner, 1997., str. 205).

Hrvatski vojnici u Prvom svjetskom ratu

U Prvom svjetskom ratu hrvatski vojnici su bili pripadnici različitih austro-ugarskih vojnih postrojbi, i to zajedničke carsko - kraljevske vojske i mornarice, carsko - kraljevskog domobranstva, kraljevskog ugarskog domobranstva, hrvatskog (slavonskog) domobranstva te pučkog ustanka. Hrvatskih vojnika je bilo i na strani Antante, pod čijim su se okriljem borili dragovoljci iz prekomorskih zemalja te vojni zarobljenici i bjegunci iz austro-ugarske vojske. Procjene su da je početkom rata u ukupnom broju austro-ugarskih vojnika, njih oko 14%, bilo iz hrvatskih i bosansko-hercegovačkih krajeva, iako je broj stanovnika tih zemalja u ukupnom broju stanovnika Austro-Ugarske sudjelovao s približno 10%.⁴ O veličini hrvatskog vojnog udjela govori i podatak da su od 315 generala i 17 admiralata Austro-Ugarske, 30 generala i dva admiralata bila rodom iz hrvatskih zemalja (Pavičić, 1998.). Najveći dio hrvatskih vojnika sudjelovao je u borbama na istočnom (ruskom) i balkanskom (srpskom) bojištu, odnosno nakon ulaska Italije u rat 1915. godine i na talijanskom bojištu. Broj poginulih u ratu ili uslijed ratnih zbivanja do danas nije točno utvrđen. Procjena velikog broja poginulih proizlazi iz ukupne procjene demografskih gubitaka tijekom rata, gdje je osim broja umrlih na bojištu mjerodavan i broj osoba koje su umrle uslijed ratnih zbivanja (civilno stanovništvo), odnosno uslijed popratnih čimbenika, kao što su glad, bolesti i različite epidemije. Tako su se npr. tijekom rata javile epidemije kolere i dizenterije, a samo od epidemije tzv. španjolske gripe na hrvatsko-slavonskom području je umrlo više od 30 000 osoba. Unatoč nemogućnosti točnog utvrđenja broja žrtava, Nejašmić je procijenio kako je današnja Hrvatska tijekom rata izgubila 163 000 stanovnika, uključujući poginule na bojištu i gubitak u natalitetu (Nejašmić 1991., str. 136).

Skrb za obitelji mobiliziranih i poginulih vojnika

Teške prilike u kojima se našlo stanovništvo, a posebno obitelji mobiliziranih i poginulih vojnika, potaknule su vlasti na pružanje različitih oblika pomoći. Osnovna skrb bila je već uređena nizom zakona, temeljem kojih je država vodila računa o obitelji mobiliziranih i poginulih vojnika za vrijeme i nakon završetka vojne službe. Državna potpora je pripadala suprugama i (bračnoj) djeci mobiliziranih vojnika, ali i roditeljima, baki i djedu, tastu, punici i braći, ako ih je vojnik uzdržavao prije nego što je bio unovačen (Zak.čl.XI.:1882.). Naknadno su pravo na državnu potporu stekla izvanbračna djeca i pastorčad, očuh, maćeha, polubraća i polusestre, djeca na smještaju u obitelji mobiliziranog vojnika, vojnika posvojena djeca te posvojitelj (Zak.čl.XLV.:1914.). Osim o obitelji mobiliziranih vojnika, država se brinula i za obitelji poginulih vojnika, pa su stoga udovica i (bračna) djeca poginulog vojnika imali pravo na mirovinu i različite dodatke za djecu (Zak.čl.XX.:1887.).

⁴ Prema posljednjem provedenom popisu stanovništva u Austro-Ugarskoj (1910.) Monarhija je imala 51 356 465 stanovnika od čega je na području hrvatskih zemalja u austrijskom i ugarskom dijelu te na području Bosne i Hercegovine živjelo 5 455 641 Hrvata, Srba i Muslimana. Prema istom popisu Kraljevina Hrvatska i Slavonija je imala 2 602 544 stanovnika (Statistički godišnjak II, 1917.; Perić 2005.,str. 602).

Početkom rata udovice i djeca (bračna i izvanbračna) nestalih i poginulih vojnika stekla su pravo na privremenu godišnju potporu za vrijeme trajanja rata i šest mjeseci nakon završetka rata (čl.7. Zak.čl. XV.:1915.). Već od rujna 1914. godine u Kraljevini je djelovao Središnji zemaljski odbor za zaštitu porodica mobiliziranih i u ratu poginulih vojnika koji je s vremenom sve više brinuo o djeci kao najranjivijem i najugroženijem dijelu populacije.⁵ Tako je od srpnja 1917. godine pa do kraja rata 1918. godine oko 20 000 tisuća djece iz Bosne i Hercegovine, Istre, Dalmacije te slovenskih krajeva bilo smješteno na prehranu u Hrvatskoj i Slavoniji (Kolar, 2008.). Posebna se skrb vodila o ratnoj siročadi, tj. djeci koja su ostala bez roditelja, u pravilu oca koji je poginuo ili nestao u ratu. Iako je svako dijete teško pogođeno smrću roditelja, posebno je težak bio položaj izvanbračne djece. Osim što su izgubila (izvanbračnog) oca i uzdržavatelja, činjenica izvanbračnog rođenja je određivala njihov nezavidan položaj u društvu i predstavljala je stigmatu s kojom su se djeca morala nositi cijeli život.

IZVANBRAČNA DJECA

Prihvaćanjem monogamnog braka kao isključivo društveno prihvatljive veze žene i muškarca, položaj djeteta u obitelji i društvu ovisio je o pravnoj kvalifikaciji njegovog podrijetla, odnosno o činjenici rođenja djeteta u braku ili izvan braka svojih roditelja. No, unatoč i usprkos značaju monogamnog braka, postojali su različiti oblici izvanbračnih odnosa žene i muškarca, poput konkubinata, preljuba ili prostitucije, koji su rezultirali ženinom trudnoćom i rođenjem djeteta. Tako izvanbračno rođeno dijete bilo je diskriminirano na više osnova, počevši od društvenog položaja njegove majke, koji se prenosio na njega, u prošlosti ograničenih mogućnosti utvrđivanja izvanbračnog očinstva pa do toga da dijete, iako se znalo tko je njegov otac, s obzirom na izvanbračno rođenje nije imao jednaka prava kao i dijete rođeno u braku (Alinčić i sur., 2001.).

Pravni položaj izvanbračne djece

Pravi položaj izvanbračno rođene djece u Kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji bio je uređen Općim građanskim zakonikom (OGZ) (Rušnov i Posilović, 1910a, 1910b), pri čemu su se izvanbračnom djecom smatrala:

- a) djeca koju je rodila neudana žena;
- b) djeca rođena u nevaljanom braku; nevaljani brak je brak koji je sklopljen premda je jedan od tzv. bračnih drugova već u braku (§ 62.), brak koji je sklopila osoba koja je položila crkvene zavjete (§.63.), odnosno brak koji je sklopila osoba kršćanske vjeroispovijesti s osobom nekršćanske vjeroispovijesti (§ 64.);

⁵ V. Naredbu bana kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije od 18. srpnja 1917. br. 2921 Pr o uređenju zaštite porodice mobiliziranih i u ratu poginulih vojnika iz Kraljevine Hrvatske i Slavonije, u: Zbornik zakona i naredaba valjanih za kraljevine Hrvatsku i Slavoniju (dalje: ZZN), god. 1917., kom. VII., br. 48.

- c) djeca rođena u valjanom braku, ali prije isteka šest mjeseci od dana sklapanja braka i uz prigovor očinstva majčinog supruga;
- d) djeca rođena nakon rastave, odnosno raspusta braka i to u vremenu od deset mjeseci od dana rastave, odnosno raspusta braka;
- e) djeca rođena u valjanom braku i u vremenu koje je zakonom predviđeno za utvrđivanje bračnog rođenja djeteta, ali za koje je majčin suprug dokazao da nisu njegova djeca (§ 138.). Premda prema OGZ-u (Rušnov i Posilović, 1910a, 1910b) izvanbračno rođenje nije moglo »škoditi djetetu u građanskom njegovom poštovanju i napretku« (§ 162.), ono je bilo isključeno od prava svoje obitelji te nije imalo pravo na očevo prezime, plemstvo, grb i ostale povlastice svojih roditelja, već je nosilo djevojačko prezime majke (§ 165.). S obzirom da izvanbračni otac nije nad djetetom imao očinsku vlast, djetetu se nakon poroda obvezno imenovao tutor (§ 166.). Na uzdržavanje izvanbračne djece bili su obvezni roditelji u skladu sa svojim imovinskim prilikama, no najveća ograničenja izvanbračnog rođenja bila su vidljiva u zakonskom nasljednom pravu. Dok su u odnosu na majku izvanbračna djeca imala jednaki status kao i bračna djeca, nikakvih nasljednih prava nisu imala prema ocu, očevim i majčnim srođnicima (§ 754.).

Pozakonjene izvanbračne djece

Izvanbračna djeca su u zakonom određenim slučajevima mogla steći bračni status što je znatno mijenjalo njihov društveni i pravni, a posebno nasljednopravni, položaj. Stjecanje bračnog statusa OGZ naziva »pozakonjenjem djece nezakonite« do kojeg je dolazilo:

- 1) na osnovi zakona (*ex lege*) i to: a) konvalidacijom nevaljanog braka roditelja odnosno uklanjanjem zapreka za valjanost braka uz izuzetak zapreka naznačenih u §§ 62. - 64. čije uklanjanje nije moglo dovesti do konvalidacije braka; b) iako je zapreka za sklapanje braka i dalje postojala, ako bračni drugovi ili barem jedan od njih nije znao za zapreku te se mogao smatrati nevinom strankom prema §§ 95. - 96., pri čemu je to neznanje moralo postojati u vrijeme sklapanja braka i u vrijeme začeća djeteta (§160.). Posljedica pozakonjenja je bilo stjecanje zakonskog nasljednog prava prema roditeljima i njihovim srođnicima (§ 752.).
- 2) naknadnim sklapanjem valjanog braka roditelja (*legitatio per subsequens matrimonium*), uslijed čega su se pozakonjena djeca smatrala jednakima bračnoj djeci. Pritom su djeca stjecala zakonsko nasljedno pravo prema svojim roditeljima i njihovim srođnicima (§ 752.), premda nisu mogla oduzeti pravo prvorodstva ili druga stečena prava djeci rođenoj u valjanom braku (§ 161.).
- 3) milošću vladara (*legitatio per rescriptum principis*). Odluka o pozakonjenju bila je prepuštena vladaru koji je o opsegu prava pozakonjenog djeteta odlučivao ili na prijedlog roditelja ili na vlastitu inicijativu, ali u svakom slučaju dijete nije moglo steći vi-

še prava od onih predviđenih zakonom (§ 162.). Pozakonjeno dijete je stjecalo nasljedna prava prema ocu samo ako je otac to izričito zatražio u molbi za pozakonjenje (§ 753.) (Rušnov i Posilović, 1910a, 1910b).

Prvi svjetski rat i izvanbračna djeca

Ustaljeno je mišljenje kako broj izvanbračno rođene djece raste u izvanrednim situacijama kao što je rat. Takvo je mišljenje dugo vladalo i s obzirom na Prvi svjetski rat (Bosnac, 1967.). Činjenica je da ratovi mijenjaju ustaljeni način društvenog života, pri čemu se Prvi svjetski rat pokazao značajnom prijelomnicom jer je utjecao na, do tada, uvriježene modele ponašanja. Posljedice rata očitovale su se, između ostalog, u promjeni društveno prihvaćene uloge žena, opadanju broja novosklopljenih brakova, porastu razvoda, odnosno rastava braka, djelomičnoj liberalizaciji seksualnog ponašanja te rađanju djece izvan braka. Međutim, u pogledu broja izvanbračnih poroda tijekom ratnih godina, novija istraživanja u nekim europskim državama pokazala su kako je ta statistička slika iznimno složena. Premda se može govoriti o porastu broja izvanbračno rođenih od nekoliko postotaka, taj porast je zapravo posljedica smanjenja ukupnog broja poroda. U smanjenom broju ukupnih poroda (bračnih i izvanbračnih), zaista je, gledano u postocima, ostvareno povećanje izvanbračnih poroda, no stvaran broj poroda pokazuje kako je i broj izvanbračno rođene djece smanjen. U Njemačkoj je npr. 1913. godine bilo rođeno 1 848 984 djece, od toga 180 568 izvanbračne, tj. 9,77% ukupnog broja rođenih, dok je 1917. bilo ukupno rođeno 939 938 djece, od toga 108 333 izvanbračne (11,53%), a 1918. godine 956 251 i od toga 125 253 izvanbračne djece (13,10%) (Bessel, 2002.). Slične brojke zabilježene su i drugim europskim državama (Grayzel, 2002.; Summerfield, 1995.). U Kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji broj izvanbračne djece nije bio nizak, zapravo je bio prilično visok ako se uzme u obzir da je društveno okruženje u kojem su osobe izvanbračnog statusa živjele bilo iznimno nepovoljno.

Prema statističkim podacima iz 1910., na području Kraljevine je u razdoblju od 1906. do 1910. godine bilo zabilježeno 7679 izvanbračnih poroda (8,4%), od čega 7428 živorođene i 251 mrtvorodne djece, prema 91 459 djece rođene u braku (Statistički godišnjak za Kraljevine Hrvatsku i Slavoniju 1917., str. 146). Ukupnih podataka za hrvatsko-slavonsko područje u ratnom razdoblju nema, ali postoje podatci za grad Zagreb. Zagrebačke brojke pokazuju kako je, postotno gledano, broj izvanbračnih poroda u ukupnom broju poroda približan prijeratnoj statistici, premda je stvaran broj izvanbračnih poroda opadao. Tako je neposredno prije rata, 1913. godine, bilo rođeno 2739 djece, od toga 729 izvanbračne (26,62%), u prvoj godini rata je od 2563 djece bilo 629 izvanbračne (24,54%), dok je 1915. godine bilo rođeno samo 2165 djece, od toga 554 izvanbračne (25,59%). Već 1916. godine taj je broj pao na 1900 rođenih, od čega 462 izvanbračnih (24,32%), a 1917. godine je broj novorođenih iznosio svega 1779, od čega 506 izvanbračnih (28,44%). Tek je 1918. godine broj poroda prvi put od početka rata počeo rasti

pa je zabilježeno 1814 poroda, od čega je 495 bilo izvanbračnih (27,29%) (Izveštaj poglavarstva grada Zagreba, 1927.).

Neovisno o tome je li broj izvanbračno rođenih porastao (apsolutno ili relativno) tijekom rata, taj je broj bio dovoljno velik da se (pre)uređenje pravnog položaja izvanbračne djece shvati kao iznimno važno pitanje. Osim toga, izvanbračne majke su u najvećem broju slučajeva imale loš socijalni položaj jer su većinom radile kao služavke, krojačice, tvorničke radnice i slično, što se odražavalo i na položaj njihove djece (Šilović, 1922.). Rasprave o poboljšanju položaja izvanbračne djece bile su aktualne davno prije početka rata, na razini cijele Monarhije, ali i na hrvatsko-slavonskom području, i to u okviru izmjena građanskog zakona (Košutić, 1906.; Posilović, 1906.). Dok su odredbe OGZ-a o izvanbračnoj djeci bile izmijenjene i važeće u austrijskom dijelu Monarhije, na hrvatsko-slavonskom području do njih nije došlo. Pokazalo se kako je lakše omogućiti jednostavniji način pozakonjenja izvanbračno rođene djece koja su uslijed ratnih okolnosti ostala bez oca nego izmijeniti zakon. U okviru populacije izvanbračno rođene djece u ovom se ratnom razdoblju moglo razlikovati djecu rođenu prije rata (i neovisno o ratu), čiji su roditelji živjeli nevjenčano, a otac je uslijed rata mobiliziran te djecu rođenu u ratu, čiji su se roditelji upustili u izvanbračnu vezu, a zbog rata i/ili nekih drugih popratnih čimbenika, nisu uspjeli vezu ozakoniti prije rođenja djeteta (npr. zaručnici), ili je nisu ni mislili ozakoniti (npr. različite usputne veze, uključujući i prostituciju). Posebnu kategoriju čine tzv. ratna djeca (*»war babies«*), djeca rođena iz veze koju je njihova majka imala s vojnikom okupacijske vojske ili stacionirane savezničke vojske.

Kako tijekom Prvog svjetskog rata na hrvatsko-slavonskom području nije bila stacionirana strana vojska, nismo naišli na zabilježbu takve vrste izvanbračnog rođenja.⁶ Stoga se pod izvanbračnom djecom u ratnim okolnostima u Hrvatskoj i Slavoniji, misli prvenstveno na djecu, rođenu prije ili tijekom rata, čiji je otac bio pripadnik austro-ugarskih, tj. domaćih vojnih postrojbi, a nije bio u valjanom braku s majkom djeteta, što bi djeci osiguravalo »bračnost« rođenja. Zbog nezavidne situacije u kojoj se našla očito brojna izvanbračno rođena ratna siročad, ne čude nastojanja da se toj djeci pomogne. Dok se na njihov položaj (ratne) siročadi nije moglo utjecati, gubitak jednog ili oba roditelja je nenadoknadiv, promijeniti pravni položaj djece uslijed izvanbračnog rođenja svakako je bilo nešto na što je država mogla utjecati i na taj način omogućiti njihovu integraciju u društvo.

POZAKONJENJE MILOŠĆU VLADARA USLIJED RATNIH OKOLNOSTI

Austro-ugarski vladar Karlo VI. je 19. srpnja 1917. godine, kako proizlazi iz dopisa Odjela za pravosuđe, hrvatsko-slavonske Zemaljske vlade upućenog Stolu sedmorice, zatra-

⁶ U europskim razmjerima pojava ratne djece je bila očito prisutna premda ne uvijek i priznata. Već 1915. godine u Velikoj Britaniji bilo je osnovano povjerenstvo na čelu kojeg je bio nadbiskup Canteburya i koje je trebalo potvrditi ili osporiti glasine o povećanom broju izvanbračnih poroda u onim krajevima gdje su bile stacionirane vojne postrojbe. Povjerenstvo je zaključilo kako se ne može govoriti o porastu izvanbračnih poroda. „War babies“ stories called baseless, The New York Times, June 18, 1915.

žio od hrvatskog bana da mu podnese na rješavanje molbe za pozakonjenje izvanbračno rođene djece vojnika poginulih na ratištu ili uslijed ratnih okolnosti.⁷ Odjel za pravosuđe je ujedno smatrao kako bi se, u skladu s kraljevskom inicijativom, trebala izdati posebna banska naredba kojom bi se propisale pretpostavke pozakonjenja i odgovarajući postupak, što je i učinjeno 1. rujna 1917. godine.⁸ Na temelju te naredbe provodila su se pozakonjenja na području Hrvatske i Slavonije. Premda smo naišli i na zahtjeve za pozakonjenje s kraja 1917. godine (iz austro-ugarskog razdoblja), ti predmeti nisu bili brzo rješavani, s obzirom na čitav niz prethodnih radnji koje je trebalo učiniti, a kako je već od prosinca 1918. godine postojala nova jugoslavenska država, svi predmeti na koje smo naišli bili su riješeni te su djeca bila pozakonjena od strane kralja Aleksandra I. Karađorđevića.

Pretpostavke pozakonjenja milošću vladara prema banskoj naredbi iz 1917. godine

Osnovna pretpostavka pozakonjenja bila je da je izvanbračni otac bio vojnik koji je poginuo u ratu ili uslijed ratnih okolnosti (»pali ili preminuli ratnik«). Pritom su se vojnicima smatrale osobe koje su bile u vojnoj službi, odnosno mobilizirani pripadnici oružane sile (zajedničke austro-ugarske vojske i ratne mornarice, domobranstva i pučkog ustanka), zatim »osoblje oružništva, financijalne straže, državne šumarije«, ako su se pridružili pučkom ustanku, kao i one osobe oružništva i financijalne straže koje su određene za pograničnu (obalnu) zaštitnu stražu i konačno, vojnicima su se smatrale i osobe koje su bile u vojnoobveznoj dobi, ali nisu vršili djelatnu vojnu službu već su obavljale različite zadatke vezane uz vojsku.⁹ Smrt vojnika je morala nastupiti tijekom ili uslijed vojne službe te je bilo svejedno je li vojnik »pao u boju« ili je umro na bojištu, odnosno kasnije u bolnici ili negdje drugdje, uslijed zadobivenih ozljeda ili bolesti te neovisno o tome je li umro u aktivnoj službi ili nakon otpuštanja iz vojske. Sa smrću u vojnoj službi je bila izjednačena i smrt u vojnom zarobljeništvu, uslijed bolesti, iznemoglosti na transportu ili hodu, uslijed slabe hrane, lošeg postupanja, njege i sl. Uzimanje u obzir vojnog zarobljeništa je bilo važno jer je položaj austro-ugarskih zarobljenika na nekim bojištima bio iznimno težak. Posebno se to odnosi na austro-ugarske zarobljenike na balkanskom (srpskom) bojištu koji su umirali zbog neishranjenosti, života u lošim uvjetima te tifusa. Osim toga, uslijed evakuacije srpskih vlasti tijekom 1915. godine, započela je i evakuacija zarobljenika do tada smještenih u Nišu. Od otprilike 60 000 austro-ugarskih zarobljenika koji su pješice krenuli na put iz Niša prema Valoni (Albanija), na odredište ih je stiglo oko 23 500. Dio

⁷ HDA. Fond Stola sedmorice (1862-1945), sign. 394., god. 1923., kut. 40/39., oznaka spisa VI 746-23, br. 3562., dopis od 4. kolovoza 1917., br. 15249.

⁸ Naredba bana kralj. Hrv., Slav. i Dalm. od 1. rujna 1917. broj 16.766. o pozakonjenju djece palih ili preminulih ratnika milošću vladarevom i o promjeni imena zaručnica takovih ratnika u: ZZN, god. 1917., kom. IX., br. 59.

⁹ V. čl. 4. Naredbe bana kraljevina Hrvatske, Slavonije i Dalmacije od 27. kolovoza 1915. broj 17. 600 izdana na temelju previšnjeg rješenja od 6. kolovoza 1914. o iznimnim ustanovama u području građanskog parbenog i izvanparbenog postupka, u: ZZN, god. 1915, kom. XVII., br. 110.

njih je život izgubio i tijekom prebacivanja iz Valone na otok Asinar (blizu Sardinije), pa i kasnije (Perić, 2005.). Naredbom je pozakonjenje predviđeno za djecu u pogledu koje je bilo vjerojatno da je otac (poginuli vojnik) imao namjeru oženiti se njihovom majkom ili je imao namjeru s djecom postupati kao da su rođena u braku. U oba slučaja su se morale uzeti u obzir određene okolnosti, tj. ne šteti li takvo postupanje interesima bračne djece, odnosno postoje li kakve dvojbe s obzirom na javnu ćudorednost.¹⁰ Iako je »već sama smrt vojnika opravdavala pozakonjenje milošću vladara«, kako stoji u naredbi, u svakom konkretnom slučaju bilo je potrebno utvrditi nekoliko činjenica. Prvo, je li pozakonjenje u interesu izvanbračnog djeteta, drugo, je li dokazana volja roditelja da pozakone svoje dijete u skladu s §162. OGZ-a, je li otac dijete, premda je bilo samo začeto, ali ne i rođeno, priznao svojim, šteti li se pozakonjenjem interesima bračne djece poginulog vojnika te postoje li kakvi prigovori sa stajališta javnog ćudoređa (Rušnov i Posilović, 1910a, 1910b).

Prilikom donošenja odluke o pozakonjenju, vladar je mogao samostalno odlučiti i dopustiti izvanbračnoj majci korištenje obiteljskog imena oca njezine djece. No, i majka je, uz molbu za pozakonjenje, mogla zatražiti pravo nošenja obiteljskog imena oca svoje djece. Sud je u tom slučaju morao od nadležne upravne oblasti (kotarskog ili gradskog poglavarstva) zatražiti očitovanje može li se takva molba uzeti u obzir, odnosno ne postoje li kakvi prigovori sa stajališta javne ćudorednosti ili nekih drugih razloga. Banska naredba je također omogućavala ženama, odnosno djevojkama koje su bile zaručena s poginulim vojnicima (ali nisu imale s njima djecu), da zatraže da im se dopusti uzeti obiteljsko ime zaručnika, ako nije bilo dvojbe oko toga je li on imao namjeru s njima sklopiti brak. Takva se dozvola mogla dati ako nije postojala bračna (ženidbena) zabrana ili zapreka, odnosno ako u prilog tome govore »vrijedni obziri«.

O molbi za uzimanje zaručnikovog prezimena odlučivao je Odjel za unutarnje poslove Zemaljske vlade. U slučaju pozitivnog rješenja te su se djevojke morale nadalje oslovljavati kao gospođe, a ne više kao gospođice. Molba za pozakonjenje vladarevom milošću podnosila se u skladu s §§ 263.-265. Izvanparbenog postupnika.¹¹ Molbu je podnosila majka izvanbračnog djeteta, dok se volja umrlog izvanbračnog oca predmnijevala. S molbom za pozakonjenje morao se suglasiti i djetetov tutor. Prema OGZ-u (Rušnov i Posilović, 1910a, 1910b) maloljetna osoba se nalazila pod očinskom vlašću, a ako nije bilo oca, postavljao joj se tutor, pa se stoga i izvanbračno rođenoj djeci odmah nakon poroda morao odrediti tutor. Molba se predavala prvostupanjskom sudu koji je bio obvezan izvršiti različite uviđaje kako bi se utvrdilo postoje li svi uvjeti za uvažavanje molbe. Ako

¹⁰ Što se misli pod pojmom javne ćudorednosti u banskoj naredbi nije objašnjeno, no vjerujemo kako se isticanjem prigovora javne ćudorednosti htjelo izbjeći bilo kakve zloupotrebe koje bi mogle povrijediti moralne osjećaje zajednice.

¹¹ Izvanparbeni postupnik tj. Zakon o sudbenom postupku u pravnim poslovima neparbenim iliti izvan parnica u Kraljevini Hrvatsku i Slavoniju uveden je carskim patentom 1854. godine, bio je na snazi do 1934. godine i donošenja jugoslavenskog Zakona o sudskom vanparničnom postupku.

bi sud utvrdio kako su zadovoljene sve pretpostavke za uvažavanje molbe, nije bilo potrebno provjeravati neke daljnje pretpostavke predviđene banskom naredbom, temeljem kojih bi se molba dodatno potkrijepila, kao što su npr. ćudoredno ponašanje roditelja, njihov društveni položaj, zvanje i slično. Prvostupanjski sud je svoje nalaze i mišljenje putem višeg suda, koji je također morao dati mišljenje o molbi, morao dostaviti Odjelu za pravosuđe Zemaljske vlade. Ako je uz molbu za pozakonjenje bila priložena i molba za uzimanje obiteljskog imena, Odjel za pravosuđe se u pogledu promjene imena morao sporazumjeti s Odjelom za unutarnje poslove. Nakon što je Zemaljska vlada ocijenila da su prikupljeni svi potrebni dokazi molbu je podnosila vladaru. Vladareva odluka o pozakonjenju strankama se objavljivala putem suda i stupala je na snagu danom donošenja, a morala se na zahtjev suda zabilježiti u matičnim knjigama, tj. u matici rođenih.

Pozakonjenje u arhivskim spisima

Iz urudžbenih zapisnika Odjela za pravosuđe Zemaljske vlade iz razdoblja 1917.-1922. proizlazi kako je bio priličan broj zahtjeva koji su se odnosili na pozakonjenje. O kojem se broju zaista radi teško je reći, budući da niti jedan od zahtjeva koji su naznačeni kao »pozakonjenje uslijed ratnih okolnosti« ili »pozakonjenje djeteta palog ratnika« nismo pronašli, ali smo pronašli spise koji se odnose na takvu vrstu pozakonjenja, premda su u zapisniku naznačeni samo kao »pozakonjenje«. Nedosljednost u načinu unošenja zahtjeva, kao i (ne)sačuvanost spisa vladinog pravosudnog odjela, onemogućava stjecanje bolje predodžbe o brojnosti zahtjeva i njihovom rješavanju. Jedan od sačuvanih spisa je predmet pozakonjenja maloljetne *Amalije S.*, rođene u lipnju 1915. godine.¹² Molbu za pozakonjenje je u svibnju 1919. godine predala njezina majka Terezija S., koja je osim pozakonjenja tražila i dozvolu uzimanja prezimena svojeg zaručnika i Amalijinog oca Franje Ž. Kotarski sud u Čakovcu je, nakon zaprimanja molbe, saslušao dvoje svjedoka, od kojih je jedan bio Andrija Ž., otac poginulog Franje. Andrija je izjavio kako je Terezija bila zaručena s Franjom te bi, s obzirom da nije bilo nikakvih bračnih zapreka, došlo do sklapanja braka da Franjo nije mobiliziran. Ujedno je izjavio kako se Franjo priznavao Amalijinim ocem. Nepostojanje bračnih zapreka je uvidom u crkvene matične knjige potvrdio i nadležni župnik. Franjinu smrt na ruskom bojištu potvrdila je obavijesna pisarna iz Budimpešte i općinsko poglavarstvo u Hrašćini.

Isto poglavarstvo je potvrdilo i da Franjo nije imao druge djece i da nisu postojale zapreke sklapanja pravovaljanog braka, i da slijedom toga, zamoljenom pozakonjenju, kao i uzimanju prezimena, ne stoje na putu nikakvi interesi javne ćudorednosti te da je pozakonjenje u ineteresu djeteta. Svjedoci (Andrija Ž. i Franciska P.) su u svojim izjavama također istaknuli kako je pravedno da »ono malo imetka što je Franjo imao pripadne Amaliji«. S pozakonjenjem se suglasio i Amalijin imenovani staratelj, varaždinski Sudbeni stol kao drugo-

¹² HDA. Fond Zemaljska vlada. Odjel za pravosuđe (1869-1922), (dalje: ZVOP), sign. 81., kut. 315., oznaka spisa: VI - 704/1919.

stupanjski sud, Banski stol te Stol Sedmorice, nakon čega je Zemaljska vlada u Zagrebu donijela mišljenje kako je »pozakonjenje u moralnom i materijalnom interesu malodobne Amalije pa molbu preporuča i moli ministra pravde da molbu predloži Njegovom kr. Visočanstvu«. Vladar je potom donio rješenje kojim je maloljetna Amalija pozakonjena, dok je njezina majka Terezija stekla pravo nositi prezime svojeg poginulog zaručnika.

Stjecanje zakonskog nasljednog prava kao posljedica pozakonjenja mилошću vladara

U svezi s pravnim posljedicama pozakonjenja javila se dvojba oko toga uključuje li predmnijeva očeve volje o pozakonjenju i volju da dijete pozakonjenjem stekne zakonsko nasljedno pravo iz § 753. OGZ-a (Rušnov i Posilović, 1910a, 1910b). Prema § 753., izvanbračno dijete, pozakonjeno mилошću vladara, je stjecalo zakonsko nasljedno pravo prema ocu jedino ako se stjecanje tog prava tražilo prilikom pozakonjenja, i to na onoj imovini kojom je otac mogao slobodno raspolagati te ako je vladar odobrio stjecanje tog prava. Naime, prema § 162., o pozakonjenju mилошću vladarevom djeca su mogla steći stalešku pripadnost roditelja, tj. oca, odnosno mogla su steći ona prava koja roditelji mogu slobodno prenijeti na svoju djecu. Sadržaj pozakonjenja, odnosno opseg prava koja su se stjecala pozakonjenjem, ovisio je o sadržaju molbe roditelja, ali i o odluci vladara koji je mogao na vlastitu inicijativu odobriti manje prava nego su roditelji tražili, ali i manje nego što je predviđeno § 162. Slijedom spomenute dvojbe, Odjeljenje ministarstva pravde u Zagrebu zatražilo je mišljenje Stola sedmorice o tome ima li se predmnijeva očeve volje o pozakonjenju prema banskoj naredbi proširiti na učinke iz § 753. o stjecanju zakonskog nasljednog prava.¹³ Smatrajući kako je pozakonjenje uslijed ratnih okolnosti »pozakonjenje posebne vrste« te posljedica socijalne nužde, kojim se htjelo sanirati štetne posljedice svjetskog rata nastale u obiteljskom, društvenom, moralnom i materijalnom okruženju pojedinca, Stol sedmorice je iznio stajalište prema kojemu su se učinci pozakonjenja iz banske naredbe mogli proširiti i na stjecanje nasljednog prava, ukoliko poginuli vojnik nije izričito ograničio pravo pozakonjenja samo na staleška prava, jer bi se u protivnom, uskraćivanjem materijalne koristi uslijed nasljeđivanja, izvanbračnom djetetu pružila mala, tj. nikakva pomoć.¹⁴ Prema tome su djeca poginulih vojnika iz Prvog svjetskog rata, a koja su pozakonjena banskom naredbom, stjecala nasljedno pravo prema svojem ocu, ali ne i prema očevim i majčnim srođnicima.

Ovdje je bitno istaknuti kako se pozakonjenjem stjecalo nasljedno pravo samo na onoj imovini kojom je pokojni otac mogao slobodno raspolagati *inter vivos* i *mortis causa*. Tako u imovinu koja se mogla naslijediti i na koju su pozakonjena djeca stjecala pravo,

¹³ HDA. Fond Stola sedmorice (1862-1945), sign. 394., god. 1923. kutija 39/40. oznaka spisa VI 746-23, br. 3562, dopis od 17. studenog 1923. br. 26305.

¹⁴ HDA. Fond Stola sedmorice (1862-1945), sign. 394., god. 1923. kutija 39/40. oznaka spisa VI 746-23, br. 3562., plenarna rješidba od 29. prosinca 1923. br. 3562.

nije ulazila zadružna imovina. Velik je broj hrvatsko - slavonskog stanovništva, posebno seljačkog, živio u zadrugama s pripadajućom zadružnom imovinom, tj. imovinom u zajedničkom vlasništvu svih zadrugara, bez utvrđenog udjela pojedinih članova. Kako OGZ nije poznavao zajedničko vlasništvo, nasljedne odredbe OGZ-a se od 1857. nisu primjenjivale na zadrugu i zadružnu imovinu. Zadruga su bile uređene posebnim zakonodavstvom, pa je, prema Zakonu o zadrugama iz 1889., zadruga bila pravna osoba sa zajedničkim vlasništvom koje je načelno nedjeljivo i neotuđivo bez sporazuma svih ili većine zadružnih članova i s obzirom na koju nema nasljeđivanja. Zadrugari su mogli raspolažati *mortis causa*, odnosno do nasljeđivanja u zadrugi je moglo doći jedino u pogledu osebunjka, tj. imovine u individualnom vlasništvu zadrugara koju su stekli uz posebno dopuštenje kućegospodara, dakle one imovine zadrugara koja se i prema OGZ-u mogla okvalificirati kao imovina kojom se može slobodno raspolagati.

Sadržaj nekoliko sačuvanih arhivskih predmeta pozakonjenja odnosi se upravo na pozakonjenje maloljetnika čiji je otac bio član zadruga. Nikola J. je, prije pogibije na talijanskom bojištu 1917., živio u zadrugi čiji je kućegospodar bio njegov otac. Iza Nikole je ostala nevjenčana supruga Milica i dvojica maloljetnih sinova, Pavle i Stevan. Miličinu molbu za pozakonjenje podržali su tutor, kotarski i sudbeni stol u Petrinji, Banski stol te Stol sedmorice. Na pozakonjenje je kućegospodar zadruga uložio prigovor, smatrajući da će izvanbračno rođeni Pavle i Stevan, premda sinovi poginulog Nikole, umanjiti prava ostalih članova zadruga. Stol sedmorice nije smatrao ovaj prigovor mjerodavnim, s obzirom na to da pozakonjenjem maloljetnici ne stječu članstvo u zadrugi, a time ni pripadajuća prava i obveze. To je pitanje o kojem će eventualno odlučivati upravna tijela u upravnom postupku i u skladu sa zadružnim zakonom. Ali pozakonjenjem su maloljetnici, prema mišljenju Stola sedmorice, stekli bračni status s posljedicama iz § 753., tj. zakonsko nasljedno pravo na imovinu kojom se može slobodno raspolagati, a u zadrugi je to osebunjak.¹⁵ Pitanje zadruga i pozakonjenja pojavilo se kao problem u još jednom od arhivskih spisa. Atanasije I., član istoimene zadruga, poginuo je 1916., a živio je u izvanbračnoj zajednici s Danicom K., s kojom je imao dvije maloljetne kćeri, Nadeždu i Dušicu.¹⁶ Danica K. je molbu za pozakonjenje podnijela Kotarskom sudu u Staroj Pazovi već u listopadu 1917., tj. mjesec dana nakon donošenja banske naredbe, što je ujedno prva molba za pozakonjenje na koju smo naišli.

Prigovor pozakonjenju uložile su Marija I. i Milica I. Kao razlog protivljenju navode činjenicu da je Atanasije bio posljednji član zadruga koja je njegovom smrću izumrla te bi na taj način njegove izvanbračne kćeri naslijedile svu (zadružnu) imovinu. Prigovor pozakonjenju nije uvažen te u rješenju kojom su djeca pozakonjena mилошću vladarevom sto-

¹⁵ HDA. Fond ZVOP, sign. 81., kut. 315., oznaka spisa VI 428/1919., mišljenje Stola sedmorice od 7. ožujka 1920. br. 435.

¹⁶ HDA. Fond ZVOP, sign. 81., kut. 315., oznaka spisa: VI - 915/1919.

ji kako se odobrava pozakonjenje s učincima iz §§ 162. i 753. OGZ. Iz spisa nije jasno u kakvim su (obiteljskim) odnosima Marija i Milica bile s Atanasijem te se ne objašnjava zašto nije uvažen prigovor pozakonjenju, odnosno kakav je pravni položaj zadruge koja broji jednog člana i što se događa nakon njegove smrti. Međutim, već spomenutim zadružnim zakonom iz 1889., bilo je uređeno kako se zadružnoj imovini brisalo zadružno svojstvo te se kao (samo)vlasnik upisivao predstavnik obitelji, odnosno zadnji član zadruge koji je onda njome mogao slobodno raspolagati (§ 55.). Do brisanja zadružnog svojstva je dolazilo po službenoj dužnosti i u pravilu upravo radi nasljeđivanja, što je potom podrazumijevalo primjenu nasljednih odredbi OGZ-a. Vjerujemo da je razlog neprihvatanja prigovora i mogućnost nasljeđivanja maloljetnih kćeri, uslijed pozakonjenja, upravo u tome što je zadružna imovina, s Atanasijem kao posljednjim članom zadruge, izgubila svoje zadružno svojstvo. To bi proizlazilo i iz zahtjeva Kotarskog suda u kojem traži da se izvidi postoji li još koji zadrugar te ima li Atanasijeva imovina svojstva zadružne imovine. Premda u spisima nedostaju rezultati traženog izviđaja, s obzirom na konačno rješenje o pozakonjenju s učincima iz § 753. OGZ-a (Rušnov i Posilović, 1910a, 1910b), vjerojatno je da je zadružna imovina izgubila zadružno svojstvo te je na taj način postala slobodna za raspolaganje odnosno za nasljeđivanje uslijed pozakonjenja milošću vladara.

ZAKLJUČAK

Ratne (ne)prilike Prvog svjetskog rata odnijele su brojne žrtve među vojnim i civilnim stanovništvom. Posredne žrtve rata bila su ratna siročad, djeca ostala bez roditelja, u pravilu oca koji je poginuo ili nestao u ratu. Iako je svako dijete teško pogođeno smrću roditelja, posebno je težak bio položaj izvanbračne djece. Osim što su izgubila oca i uzdržavatelja, činjenica izvanbračnog rođenja određivala je njihov nezavidan položaj u društvu i predstavljala je stigmatu s kojom su se djeca morala nositi cijeli život. Društveni i pravni položaj u kojem su se nalazila djeca obilježena izvanbračnim rođenjem potaknula su državu na poboljšanje njihovog položaja. Rješenje je pronađeno u već postojećem institutu pozakonjenja milošću vladarevom, koje se počelo primjenjivati i u slučaju kada je izvanbračni otac kao vojnik poginuo tijekom ili uslijed rata. U primjeni ovog instituta očeva volja za pozakonjenjem se predmnijevala ako je on za života na bilo koji način pokazao kako se ima namjeru oženiti majkom izvanbračnog djeteta ili postupati s djetetom kao da je rođeno u braku. Prije konačne vladareve odluke o prihvatljivosti molbe za pozakonjenje prosuđivali su, kako proizlazi iz arhivskih spisa, nadležni sudovi, uključujući i Stol sedmorice kao vrhovni sud Hrvatske i Slavonije, što je svakako pridonosilo donošenju pozitivnog rješenja. Jedan od učinaka pozakonjenja bilo je stjecanje zakonskog nasljednog prava prema poginulom (izvanbračnom) ocu jer je na taj način djetetu bilo omogućeno stjecanje određene materijalne sigurnosti. U svakom slučaju, institut pozakonjenja milošću vladara, temeljem banske naredbe iz 1917.

godine, pokazao se kao socijalna nužnost koja je pridonosila saniranju štetnih posljedica nastalih u obiteljskom, društvenom, moralnom i materijalnom okruženju pojedinca uslijed ratnih okolnosti.

LITERATURA

- Alinčić, M., Bakarić Abramović, A., Hrabar, D., Jakovac Lozić D., & Korać, A. (2001). *Obiteljsko pravo*. Zagreb: Informator.
- Bessel, R. (2002). *Germany after the First World War*. New York: Oxford University Press.
- Bosanac, M. (1967). *Vanbračna porodica*. Zagreb: EDOK.
- Bulić, I. (2007). Miroslav Krleža o Hrvatskoj u Prvom svjetskom ratu (Između kronike i interpretacije). *Časopis za suvremenu povijest*, 3, 687-704.
- Izveštaj gradskog poglavarstva o sveopćoj upravi slobodnog i kralj. glavnog grada Zagreba 1913-1918*. (1927). Zagreb, Državni arhiv grada Zagreba.
- Grayzel, S. R. (2002). *Woman and the First World War*. New York, London: Longman.
- Haselsteiner, H. (1997). *Ogledi o modernizaciji u Srednjoj Europi*. Zagreb: Naprijed.
- Horvat, J. (1964). *Živjeti u Hrvatskoj 1900.-1941. (zapisci iz nepovrata)*. Zagreb: Sveučilišna naklada Liber.
- Hrvatski državni arhiv. Fond Stola sedmorice (1862-1945), sign. 394., serija ostavina.
- Hrvatski državni arhiv. Fond Odjela za pravosuđe Zemaljske vlade (1869-1922), sign. 81.
- Hrvatski državni arhiv. Fond Odjela za unutarnje poslove Zemaljske vlade (1869-1921), sign. 79.
- Kolar, M. (2008). *Zbrinjavanje gladne djece u Hrvatskoj za Prvog svjetskog rata*. Slavonski Brod: Hrvatski institut za povijest – Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje.
- Košutić, M. (1906). Revizija općega građanskoga zakonika. *Mjesečnik*, 2., 81-97.
- Naredba bana kraljevina Hrvatske, Slavonije i Dalmacije od 27. kolovoza 1915. broj 17.600 izdana na temelju previšnjeg rješenja od 6. kolovoza 1914. o iznimnim ustanovama u području građanskog parbenog i izvanparbenog postupka*, u: Zbornik zakona i naredaba valjanih za kraljevine Hrvatsku i Slavoniju (dalje: ZZN), god. 1915, kom. XVII., br. 110.
- Naredba bana kraljevina Hrvatske, Slavonije i Dalmacije od 18. srpnja 1917. broj 2921 Pr. o uređenju zaštite porodice mobiliziranih i u ratu poginulih vojnika iz Kraljevine Hrvatske i Slavonije*, u: ZZN, god. 1917., kom. VII., br. 48.
- Naredba bana kralj. Hrv., Slav. i Dalm. od 1. rujna 1917. broj 16.766. o pozakonjenju dje-*

ce palih ili preminulih ratnika milošću vladarevom i o promjeni imena zaručnica takovih ratnika u: ZZN, god. 1917., kom. IX., br. 59.

Nejašmić, I. (1991). *Depopulacija u Hrvatskoj – korijeni, stanje, izgledi*. Zagreb: Globus: Institut za migracije i narodnosti Sveučilišta.

Pavičić, S. (1998). *Hrvatska ratna i vojna povijest* (pretisak izdanja iz 1943). Zagreb: Nakladničko trgovačko društvo Mato Lovrak.

Perić, I. (2005). Hrvati u vrijeme Prvoga svjetskog rata. U M. Valentić & L. Čoralić (ur.), *Povijest Hrvata. Druga knjiga - od kraja 15.st. do kraja Prvoga svjetskog rata* (str. 602-608). Zagreb: Školska knjiga.

Posilović, S. (1906). Potreba revizije obćega gradj. zakonika glede prava nasljedstva. *Mjesečnik, 1*, 17-29.

Renouvin, P. (2008). *Europska kriza i Prvi svjetski rat*. Zagreb: Golden marketing – Tehnička knjiga.

Rušnov, A., & Posilović, S. (1910a). Tumač obćemu austrijskom gradjanskom zakoniku - knjiga prva. Zagreb: Tisak i naklada knjižare L.Hartmana (Stj. Kugli).

Rušnov, A., & Posilović, S. (1910b). Tumač obćemu austrijskom gradjanskom zakoniku - knjiga druga. Zagreb: Tisak i naklada knjižare L.Hartmana (Stj. Kugli).

Statistički godišnjak za Kraljevine Hrvatsku i Slavoniju, II, 1906.-1910. (1917). Zagreb.

Summerfield, P. (1995). *Women and war in the twentieth century*. U J. Purvis (ur.), *Women's history: Britain 1850-1945: an introduction*. London: UCL Press.

Šilović, J. (1922). *Vanbračna djeca*. Zagreb: Narodna zaštita.

„War babies“ stories called baseless, The New York Times, June 18, 1915. Posjećeno na <http://query.nytimes.com/mem/archivefree/pdf?res=F1F10F9395B17738DDDA10994DE405B858DF1D3>

Zakon o zadrugah, u: ZZN, god. 1889., kom.VIII., br. 32.

Zakonski članak XI.:1882. zajedničkog hrvatsko-ugarskog sabora o načinu podupiranja, koje na temelju §5. zak.čl.XXVII. od god. 1880. pripada bez podpore ostalim obiteljima trajnih dopustnikah, pričuvnikah, doknadnih pričuvnikah, domobranah i inih ovlaštenikah pozvanih u slučaju sprema (Zak.čl.XI:1882.), u: ZZN, god 1882., kom. VII., br. 29.

Zakonski članak XX.:1887. zajedničkoga ugarsko-hrvatskoga državnoga sabora ob obskrbi častničkih i momčadskih udovah i sirotah vojske, bojnoga pomorstva, domobranstva i pučkog ustanka (Zak.čl.XX:1887.), u: ZZN, god. 1887., kom. VI., br. 46.

Zakonski članak XLV.:1914. zajedničkog ugarsko-hrvatskog državnog sabora, kojim se dopunjuje zakonski članak XI.:1882. o podupiranju bez uzdržavatelja ostalih obite-

lji u slučaju mobilizacije pridošlih osoba te preinačuju neke odredbe toga zakona (Zak. čl.XLV:1914.), u: ZZN, god. 1915., kom. IX., br. 67.

Zakonski članak XV.:1915. zajedničkog ugarsko-hrvatskog državnog sabora o nošenju javnih tereta i pokriću državnih izdataka za prvih šest mjeseci proračunske godine 1915./16. (Zak.čl.XV:1915.), u: ZZN, god. 1915., kom. XIV., br. 95.